

מחקרים על הנשיות*

מישל מונטרלה

מצרפתית: נועם ברוך
עריכה מדעית: דינה חרובי

"את, כמו כל הנשים, חושבת עם איבר המין שלך, לא עם הראש שלך"
(אנטונן ארטו)

מדוע התאוריה על הנשיות בפסיכואנליזה נוסחה מלכתחילה על דרך הברירה בין שתי אפשרויות? מה המשמעות, לגבי האנליטיקאי, של הכורח לבחור בין שתי תפיסות מנוגדות של האישה: תפיסתו של ארנסט ג'ונס מזה, ותפיסתו של פרויד מזה?

העלאתן של שאלות אלו מחייבת להזכיר בקצרה את התוכן של שתי התורות ולהסביר מה הופך אותן לתורות שהסתירה ביניהן אינה ניתנת ליישוב.

עבור פרויד, חד הוא הליבידו אצל שני המינים. יתרה מכך, הוא תמיד זכרי במהותו. שכן הדגדגן, החלק החיצוני והזקיף, ועל כן האיבר ההומולוגי לפין, הוא-הוא האיבר הארוטי של הבת. לכן, כאשר בשלב האדיפלי הבת מתאוה לילד מאביה, אובייקט חדש זה נטען גם הוא בערך פאלי: הילד אינו אחר מאשר התחליף לאיבר הזכרות, שהבת עומדת אז על כך שנשלל ממנה. כך, לאורך נקודות ציון פאליות, מתגבשת המיניות הנשית.¹

עבור ג'ונס ועבור האסכולה האנגלית (מלאני קליין, קארן הורני, ג'וזין מילר), הליבידו הנשי הוא ייחודי. הבת מלכתחילה מגלה העדפה לפנים הגוף ולנרתיק: מכאן החוויות הארכאיות של הנשיות המותירות רישום בל-יימחה. לא די אפוא להסביר את המיניות הנשית על יסוד נקודת מבט "פאלוצנטרית". צריך לאמוד גם כיצד האנטומיה ואיבר המין של הבת משפיעים על הלא-מודע שלה.²

* Michèle Montrelay, "Recherches sur la féminité", *Critique* 278 [1970], pp. 574-654; *L'ombre et le nom: sur la féminité*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1977, pp. 57-81

ההערות במאמר זה הן הערותיה של המחברת, המתורגמות מן המקור, אלא אם יצוין אחרת. ההוספות בסוגריים המרובעים בגוף הטקסט הן של המתרגם. במקרים בהם לא צוין מראה מקום הוסיפה אותו המערכת. מערכת מכאן מבקשת להודות לרוזלין דרעי, שירה סתיו ועירן דורפמן על עזרתם בהוצאת תרגום זה לפועל.

לכן, בתגובה לווינאים, הניחו ג'ונס והאסכולה שלו את האופי המוקדם, ואף המולד, של הנשיות. פרויד דיבר על ליבדו אחד, בעוד ג'ונס הבחין בין שני סוגים של ארגון ליבידינלי: זכרי ונקבי. ארבעים שנה חלפו: הסתירה ג'ונס-פרויד מוסיפה להוות נקודת מוצא לכל דיון בשאלת הנשיות. היש אפשרות להתקדם אל מעבר לסתירה זו?

פאלוצנטריזם וקונצנטריזם

עבודות שנערכו לאחרונה על ידי ז'אנין שֶסְגֶה-סמירז'ל (Chasseguet-Smirgel) ועל ידי צוות של פסיכואנליטיקאים, וקובצו בכרך מחקרים פסיכואנליטיים חדשים על המיניות הנשית (*Recherches psychanalytiques nouvelles sur la sexualité féminine*), הראו כי קיימת אפשרות לצאת מן הסתירה. צליחתה מתרחשת מרגע שמניחים בצד את ההתעסקות הפולמוסנית ונצמדים לקליניקה.

מחקרים אלו נפתחים מטבע הדברים בניתוח מפורט של העימות בין שתי האסכולות. המחברים מביאים סקירה היסטורית של מחלוקת ארוכה ולוהטת זו, ואגב כך מחלצים את ציריה המרכזיים. אך משסיימו סקירה זו, אין המחברים נוקטים עמדה. הם נוטים את זירת הוויכוח ומובילים אותנו אל ספת האנליטיקאי, אל המקום שבו האדם המדבר אינו עוד הדובר של אסכולה זו או אחרת, אלא דווקא הפצינט.

נדירות הפעמים שבהן מתוארים קטעים נרחבים של טיפול אנליטי; נדירות אף יותר הפעמים שבהן תיאורים אלו מוקדשים למקרים של נשים. כאן, המחברים נוטלים לעצמם חירות לעקוב אחר השיח של פציינטיות באנליזה, על הקצב שלו, על סגנונו ועל נפתוליו. הקורא נתון בתוך המרחב הנתחם על ידי שיח זה, המרחב של הלא-מודע. זהו מרחב שבו, כפי שפרויד שם לב, השלילה אינה קיימת, וכתוצאה מכך המונחים המהווים סתירה אינם מוציאים זה את זה כלל ועיקר; אדרבה, הם מתקיימים במקביל וחופפים זה את זה. למעשה, קורא המבקש לפלס לו דרך במחקרים אלו מוצא את עצמו נדרש *הן* לפרויד *הן* לג'ונס. שכן, ספר זה אינו רק מדבר על המיניות על פי פרויד, אלא גם מדובב אותה לדבר באופן בלתי אמצעי ובלתי נשכח. נודף ממנו *odor di femina* ["ניחוח אישה"] אשר קשה להסבירו ללא התייחסות לעבודותיהם של האנגלים ושל הווינאים.

הספר מחקרים פסיכואנליטיים חדשים מזמן אפוא שתי דרכים למיקומה של שאלת המיניות הנשית, אשר בנקודה זו כדאי להבהיר בצורה נינוחה יותר. הבה נחזור לפרויד: אי-אפשר להבין את האופנויות המהותיות של ארגון האינטי הנשי בלי לאמץ את רעיון הפאלוצנטריזם אשר בני דורו של פרויד כה השמיצוהו. המחקרים נדרשים אליו באופן קבוע ובצורה גלויה, אך מדגישים כי אין לזהות את הפאלוס עם הפין. ואמנם, הפאלוס, שהנו רחוק מלסמן מציאות אנטומית, מציין, על פי הספר, את האידאלים ואת הערכים שמייצג הפין. המחברים משחררים את מושג הפאלוס מן ההקשר האורגני שעמו עדיין נוטים לבלבל

אותו לעתים קרובות, ובכך מאפשרים לעמוד היטב על טבעו של הפאלוצנטריזם: "יש מקום לסלק מן המחקר על קנאת הפין את הפין עצמו, בתפיסתו כדבר"³. חשוב לעומת זאת להדגיש את הממד האידאלי שאליו מתייחס איבר הזכרות: "קנאת הפין היא תמיד קנאה לפין שעבר אידאליזציה"⁴.

בד בבד, המודלים המוצעים להסבר המיניות הנשית מבהירים מהו אותו "פאלוצנטריזם", כפי שהוא מתבטא ברמה קלינית: כאשר פציינטית טוענת להיותה חסרת אונים ומושפלת, ותולה את המצב בעובדה שהיא "רק אישה", המחברים אינם ממעלים לסמוך את ידיהם על הכרזתה זו. את קנאת הפין, החבויה בדברים אלו, אין להעמיד על אינסטינקט, לדבריהם. אי-אפשר להצדיקה ב"מצב משוער של סירוס שהאחראית לו היא הפילוגנזה"⁵.

האיווי לפין הוא לעומת זאת בר-אנליזה, כל עוד הוא נתפס כנובע מעיבוד מורכב, שנוצר על מנת לשמר את העצמה הפאלית של האב. רק הפציינטיות שיוקרתו של אביהן ומעמדו הסימבולי היו נתונים לאיום מציגות את הבעלות על הפין כהכרח. סבלותיהן והסימפטומים שלהן באים לידי ביטוי באופן המראה כי העיקר ניטל מהן, דהיינו, הפין המזוהה באופן דמיוני עם הפאלוס. כך, כוחו הפאלי של האב נמצא מובטח באופן פנטזמטי.

ההתבוננויות האחרות בנשים, הומוסקסואליות או "נורמליות", מעלות כל אחת צורה פרטיקולרית של יחס אל פאלוס האב, יחס שמטרתו תמיד לשמר גבול בלתי נגיש, הנועד לאפשר לאיווי להמשיך ולהתקיים. יחס זה נבנה באופן סובטילי, אך אינו שונה בטבעו מן היחס הנוצר על ידי גבר: עיון מעמיק במקרה של פרוורסיה אצל גבר מיטיב להמחיש זאת.⁶

המחקרים מראים כי האיווי אינו אלא תחבולה גרידא, תמיד, ובכך הם דוחים את השערת המולדות של האיווי, השערה שניסתה לקדם האסכולה האנגלית בכל הנוגע לנשיות. הם מאשרים את צדקת ההסתייגויות של פרויד ביחס לאותה נשיות "טבעית" שג'ונס כה הרבה להדגיש.⁷

אף על פי כן, המחקרים מאמצים את העיקר מן העבודות הקליניות שנערכו על ידי האסכולה האנגלית. מאמרו של בלה גרונברגר (Grunberger), במיוחד, מדגיש את הארגון הפרטיקולרי, הקונצנטרי, של המיניות הנשית.⁸ הכול מוביל למסקנה, כך מראים לנו, שהאישה, יותר מהגבר, נשארת תלויה בדחפים, אשר המחברים, בעקבות ג'ונס, מזהים בהם השתרקות של סכמות קדומות – סכמות אוראליות, אנאליות וויגנאליות. קתרין ליקה-פרה (Luquet-Parat) מציינת כי: "אצל הילדה, הפה הוא זה ששב ומקבל באופן סמלי, ומסיבות שהדגיש ג'ונס, ערך של הנרתיק"⁹. ומריה טורוק (Torok) חוזרת בהמשך הספר אל התאוריה של האסכולה האנגלית כדי לפתח אותה: "קליין, ג'ונס והורני הצביעו הרבה לפנינו על מוקדמות הגילויים וההדחקה של התחושות הוויגנאליות. אנו מצדנו שמנו לב כי המפגש [של סובייקט] עם המין האחר משמש תמיד כתזכורת להתעוררות המין

שלו עצמו. באופן קליני, קנאת הפין וגילוי איבר המין של הבן מקושרים לעתים קרובות לזיכרון מודחק של חוויות אורגזמיות.¹⁰

כך, שתי עמדות תאורטיות, שנחשבו עד כה כמי שאינן עולות בקנה אחד, זוכות שתיהן לקבל אישור במסגרת מחקר קליני אחד. דומה כי הצלחנו להתקדם אל מעבר לסתירה ג'ונס-פרויד.

התקת מקומה של הסתירה

אלא שהתקדמות זו אל מעבר לסתירה נותרת משתמעת בלבד. המחברים לעולם אינם מנסחים אותה כתוצאה או כתולדה של מחקרם. הבה נתבונן בשורות הבאות שבהן מנתח ב' גרונברגר את הנרקיסים הנשי. לטענתו, מה שמאפיין "[...] את ההשקעה הליבידינלית של האישה הוא האופי הקונצנטרי שלה וכן, בה בעת, הפאליס".¹¹

לאשר את האופי ה"קונצנטרי" והפאלי בעת ובעונה אחת של המיניות הנשית, משמע לקבוע שהצדק עם פרויד ועם ג'ונס גם יחד. אך, עתה, האם לא נדרש לנסח נקודת מבט חדשה שתשכיל לשמר את האמת של שתי האסכולות?

נקודת מבט זו אינה מנוסחת במסגרת מחקרים חדשים. נראה כאילו הניגוד ג'ונס-פרויד מאבד אט אט את הרלוונטיות שלו לעומת הקליניקה. אף על פי כן, אימות של שתי הנחות שאינן מתיישבות זו עם זו אינו מבטל את הניגוד ביניהן. דבר אינו מוכיח שהפאלוצנטריזם והקונצנטריות משלימים זה את זה בהרמוניה, רק משום ששניהם משתתפים בכינון המיניות הנשית. אני אטען כי, אדרבה, הם מתקיימים יחד, כמי שסותרים זה את זה, וכי מה שמייחד את הלא-מודע הנשי הוא דווקא היעדר האפשרות ליישב סתירה זו.

לכן, החשיבות של המחקרים, שעיקרה התקת מקומה של הסתירה על ידי המחברים, חשיבות זו אינה מובלטת כל צורכה. היה עליהם לומר, להדגיש, כי המשמעות הטמונה בהיעדר היכולת ליישב את הסתירה ג'ונס-פרויד – הגם שסתירה זו נוסחה בתחילה כפולמוס – חורגת בהרבה מוויכוח בין אסכולות. שכן, מששוכך הוויכוח והיצרים מקבלים פורקן, הסתירה מתגלית כמשחק בין כוחות, המבנה את עצם הלא-מודע הנשי. הפאלוצנטריזם והקונצנטריות, המכונים בזמנית את הלא-מודע, מתנגשים בשני אופנים: הראשון, המופגן יותר, מתבטא כמועקה (angoisse); אך אותו יחס-בין-כוחות פועל, במהופך, גם במנגנון העידון (sublimation). כפי שאנו עומדים לראות, שני תהליכים אלו, שחשיבותם בכלכלה הלא-מודעת מכרעת, רוכבים כל אחד בדרכו על גב הסתירה הבלתי ניתנת ליישוב בין שני היבטיה של המיניות הנשית, כפי שג'ונס ופרויד מנתחים אותם.

א. היבשת האפלה

הייצוג-סירוס

הבה נתחיל במועקה בכלל, במה שאנו יודעים על מצב זה, כמצב המשותף לשני המינים. גישה כוללנית זו תאפשר בהמשך למקם בצורה טובה יותר את תהליכי המועקה המייחדים את הנשיות. בפסיכואנליזה מתוארת המועקה על פי רוב כ"חרדת סירוס", כלומר כאימה האוחזת בילד כאשר הוא מגלה את הגוף חסר הפין של אמו. גילוי זה מוליד בקרבנו את הפחד כי ביום מן הימים יהיה חשוף לגורל זהה.

אמנם, בכל טיפול נדרש האנליטיקאי להתחשב בכוחו ה"בלתי נכחד" של הפחד מפני הטלת-מום.¹² אלא שפחד זה אינו המועקה: כאשר הגורם לפחד מיוצג, משמע שכבר ניתנה לו סיבה. אך המועקה, לה אין סיבה. רוצה לומר, המועקה מניחה ביטול של כושר החשיבה ככזה. במילים אחרות, המועקה מתגלה כרגע-גבול של חסימת הייצוג המודע והלא-מודע.

כיצד אפשר לנתח חסימה זו? על ידי כך שנבהיר בשלב ראשון את טבעו של הייצוג המהווה מושא לחסימה. שלוש עמדות המבוססות על התאוריה הלאקאניאנית תשמנה אותי בתור נקודות ציון:

1. הלא-מודע הוא מבנה או קומבינטוריקה של איוויים המתהברים (qui s'articulent)¹³ כייצוגים (representations).
2. ייצוגים אלו יכולים להיות מכונים "ייצוגים-סירוסים", ככל שההיבור (articulation) המילולי שלהם אמנם מפקיע מידי הסובייקט חלק של התענוגות (jouissance).
3. התענוגות זו היא מטרתו-סיבתו (enjeu) של הייצוג, ואבדנה הוא מחיר הייצוג.

הבה נמשיך עם שלוש הנחות אלו:

1. הייצוג הלא-מודע שאליו אכוון כאן מתייחס לתהליכים השונים מאלו המצוינים בדרך כלל באמצעות המונח "דימוי" (représentation). "דימוי" הוא מונח המתייחס ברגיל אל המודעות; הוא מתאר את הפעילות המחשבתית החלה על המציאות של הסובייקט (הפילוסופי) ושל האובייקטים. לעומת זאת, הייצוג הלא-מודע (représentation inconsciente) אינו משקף את הסובייקט ואת האובייקטים שלו ואף אינו מסמן אותם. הוא השקעה של ממש במילה, ככזו. כיצד זה קורה? דוגמה אחת תבהיר לנו את העניין: הבה נראה מה בין הייצוג המודע [דימוי] של הסירוס לייצוגו הלא-מודע. 2. הייצוג המודע של הסירוס אצל ילדים אינו מציין הטלת-מום ממשית. בדמיונו של הבן מדובר באחר שמאיים, ואשר אגב כך מנסח איסור; אצל הבת, זהו סיפור שהיא מדמינת כדי להסביר לעצמה את העובדה שהיא נעדרת פין: "מישהו לקח אותו ממני". ייצוג כזה מקבל מעמד לא מודע כאשר אינו מתייחס עוד אלא למילים המכוננות אותו. משנשלף מן המציאות, זיקתו היחידה היא לצורתו: מה שמושקע עתה, הן בהיגד האוסר והן בדמיון הפנטזמטי, הוא היבורם הספציפי ושלל משחקי המילים, המצלולים והדימויים, אשר היבור זה מאפשר. אך כיצד זה יכולות המילים להפוך לאובייקטים

של השקעה כזו? כיצד הן מצליחות לגייס את כל כוחו של הלא-מודע? אין בכוונתי להיכנס לשאלות אלו. אציין רק, בעודי מפנה את הקוראים לפרויד,¹⁴ שהמילים, ברגעים הראשונים של החיים, התמשכו מגוף האם ובד בבד תחמו את מקום *ההשהיה* (*suspens*) של איוויה. במילים אלו התחברו אפוא היסוד הממשי ביותר של ההתענגות והיסוד המרוחק ביותר של הפאלוס. האפשר כי זהו כוחן של המילים בלא-מודע?

3. הייצוג הלא-מודע הוא על כן טקסט ותו לא. אך זהו טקסט שיש לו אפקטים: והלוא ראינו שהמיניות אינה מתארגנת על פי אינסטינקט מסוים, על פי "נטייה" מסוימת, אלא על פי מה שנאמר. לפיכך, השיח מונע את האפשרות לזיקה ישירה ונינוחה אל הגוף, אל העולם ואל ההנאה. הוא מרחיק מן ההתענגות, והוא, במובן הזה, מסרס. במילים אחרות, הייצוג הלא-מודע של הסירוס הוא ראשית כול ייצוג מסרס.

אך את המונח "ייצוג" יש להבין גם על פי תפיסה נוספת. שכן, רצף השיח, משטבע בנו פעם אחת את חותמו, אינו פוסק מלשכפל את עצמו. אנו יכולים להגדיר את הלא-מודע כמקום שבו ייצוגים (*re-présentations*) אלו מוצגים שוב ושוב, עד אין-סוף. חזרה (*répétition*) זו, הישנותן הנצחית של המילים, כבר הודגמה פעמים רבות, ובאופן המאפשר לנו להתייחס אליה כאל עובדה ידועה: אם הייצוג אינו חדל מלשוב ולהציג את עצמו, כיצד אפשר שייעלם? ואף על פי כן, האנליטיקאי צריך לתת את דעתו על מחיקה זו. שכן הפציינט המבטא את המועקה שלו בדיעבד, מדבר על זמן שבו דבר לא היה עוד בר-חשיבה בעבורו: הגוף, העולם, התערבבו אז באותה אינטימיות כאוטית, נוכחת מדי, מידית מדי. הכול הוצג לראווה במין קרבה, במין מלאות שאין לשאת. מה שחָסר היה חָסר, "מרחב" ריק היכן שהוא. במקרים קליניים אלו, נדמה שמה שנעדר הוא אכן הממד המסרס של הייצוג. הכול התנהל כאילו הייצוג, לפחות מצד האפקטים שלו, בוטל לזמן מה.

אדיפוס, איוויה, התענגות

כדי להסביר את התמדתו של הייצוג, אך גם את ההתרופפות שלו במועקה, הבה נתעכב על ההשערה שניסחתי זה עתה. הבה נדמיין כי ברגעים מסוימים הייצוג מייצר את עצמו, אך ללא אפקטים מסרסים: מצב שבו הייצוג מסתובב על ריק, ובכך מאבד את יכולתו להרחיק את הסובייקט מן ההתענגות. תהליך כזה היה מתרחש לא בשל עובדות הטבעיות בייצוג עצמו, אלא עקב פלישה, עקב אלימות של הממשי. קריאה של המחזה אדיפוס המלך לסופוקלס, עשויה לסייע בידינו לחלץ את המודל של תהליך זה.

אדיפוס מופיע בתחילת המחזה כמי שזיקתו אל הייצוג מובטחת במידה המאפשרת לו לפתור את חידות הספינקס. ואף על פי כן, העלילה הטרגית תחשוף בהדרגה את כוח החורבן של ייצוג זה. על חורבן זה אמרו אנשי יוון העתיקה כי הוא רצון האלים. לעומת זאת, האנליטיקאי טוען כי אדיפוס הודרך על ידי איוויה העריות שלו. אלים רודפים וסובייקט מתאוה – שני הרעיונות חשובים לענייננו. שכן, התמה של הגורל המתעתע, של תכנית המודרכת על ידי כוחות חיצוניים, תמה זו מדגישה את העובדה המהותית שמימוש האיוויה הלא-מודע הוא תמיד הרה אסון כדי כך שהסובייקט לעולם אינו מסוגל לחולל זאת בעצמו.

דבר אחד הוא להתאוות ודבר אחר הוא לממש את האיווי. כפי שראינו, להתאוות פירושו לייצג לעצמך אובייקט חָסֵר (האם), כלומר "להתענג" עליו רק בצורת מילים. לעומת זאת, לספק איווי זה פירושו לבטל את ההשקעה במילים לטובת השקעה במציאות: במילים אחרות, להתענג על האם, משמע לשלוח יד בקופה, בְּמִשְׁחָק אשר התנהלותו הרגילה כרוכה בהגדלה אין־סופית של סכום ההימור, הגדלה המבטיחה שהזכייה בו תישאר בגדר כיסוף, כלומר תתמיד להתקיים כייצוג.

מסיבה זו לא נועד האיווי להתממש. מכאן ההדחקה הגורמת לכך שאין ממשיגים, אין רואים ואף אין לוקחים את אובייקט האיווי, אפילו, ובעיקר, אם הוא בהישג יד: על אובייקט זה להישאר אבוד.

והנה, בסיפורו של אדיפוס, האלים, הגורל, מחזירים את אובייקט האיווי: אדיפוס מתענג על יוקסטוה. אך, בד בבד, ההדחקה ממשיכה להתקיים ונעשית יותר ויותר לוחצת: הצורך להיוועץ בטרסיאס פעם אחר פעם, העלאת הקרבנות המרובים והפניות התכופות לחוק – הכול מצביע על מאמץ נואש שתכליתו לא לראות את הגורם לְדָבָר. מאמץ שאינו יכול עוד למנוע דָּבָר: ההדחקה הופכת ללא יותר מפנטומימה מוגזמת, אשר אין בכוחה להבטיח את הגדלת ההימור המונח בקופת האיווי. והרי ידוע לנו כי כאשר קופת האיווי ריקה, לייצוג אין עוד כל ערך.

הטרגדיה של אדיפוס מדגישה כך בה בעת את הכלכלה של הייצוג ואת פשיטת הרגל שלו. אך היא מורה גם על הסיבה לפשיטת הרגל הזו. מדוע המפגש עם הספינקס מתרחש בדיוק לפני תחילתה של העלילה? על מה מרמז לנו אותו יצור כלאיים, מתחכם וטורף, החובט בכנפיו בשעה שהוא מדבר? מדוע המפלצת הזו, אישה עם גוף חיה, קובעת את מושבה בשערי תבאי? האם המפגש עם דמות אניגמטית זו של הנשיות אינו מאיים על כל סובייקט? האם לא הוא שעומד ביסוד חורבנו של הייצוג?

בתהייתו על המיניות הנשית ועל האחיזה הדלה הניתנת בה לחקירה האנליטית, פרויד משווה אותה ל"יבשת אפלה".

הספר מחקרים חדשים נפתח באזכור נוסחה זו. כמה מוצדק הדבר! אף על פי כן, נדמה שהמחברים אינם מבחינים בצל המאיים שהם מטילים במילים אלו. שכן, המיניות הנשית היא יבשת אפלה, לא מוכרת, לא בגלל אי־מספיקות כלשהי, זמנית, של המחקר: אין היא מוכרת למחקר משום שאין לה חקר.

אפשר מן הסתם לתאר אותה, להסביר אותה בעבודות קליניות או תאורטיות. אך ההתנגדות החרישית של הנשיות לאנליזה מתרחשת במקום אחר – בתוך המסגרת של הטיפול האנליטי. שיח נרקם לו על ספת האנליטיקאי, שיח הדומה לזה שאת סגנונו המחקרי כה מיטיבים להעביר: שיח "בשידור ישיר", אשר מרוב בלתי אמצעיות נדמה כהופך את החיים עצמם לנראים לעין. אלא שהבלתי אמצעיות, החיים, הם בדיוק מה שמעמיד מכשול בפני האנליזה: הדיבור הוא עתה לא פחות ולא יותר מהתמשכות של הגוף – של הגוף הנמצא

שם, ומדבר. דומה כי דיבור זה שוב אינו מסתיר דבר. דבר אינו סמוי מן העין, הכול גלוי. הנשיות מכשילה את הפירוש, ככל שההדחקה זרה לה.

הנשיות מסוגלת לקבל מעמד כזה, לא האישה. הבה נבהיר את המובן שיינתן כאן לשלושת המונחים – "אישה", "נשיות" ו"הדחקה":

- המילה "אישה" תציין את הסובייקט שהנו אָפֶקט של הייצוג הלא-מודע, ממש כמו הגבר;
- ב"נשיות" הכוונה למכלול הדחפים ה"נשיים" (אוראליים, אנאליים, וגנאליים), ככל שהללו מתנגדים לתהליכי ההדחקה;
- ולבסוף, ההדחקה תובדל מן הצנזורה: ¹⁵ מן הצנזורה לעולם אין להתחמק; ההדחקה, לעומת זאת, שקולה בערכה לאקט. אכן, המכשולים שמעמידה הצנזורה בפני התפתחות הליבידו נראים כנובעים מגלגולי האיווי של האחר. ¹⁶ רגרסיות או קיבעונות מנעו מן האב או מן האם מלהִסְמִיל (symboliser) מאורע-מפתח כזה או אחר של מיניות הילד, ומכאן והלאה אותו "חלל ריק", אותו לא-נאמר, פועל כמעצור: הצנזורה המתהווה נוצרת כתוצאה מהיעדר מלאכת ייצוג. היא לפיכך בלתי ניתנת לייצוג ועל כן "בלתי ניתנת לפירוש". ההדחקה, לעומת זאת, מותנית בהסמלה: היא מאפשרת לייצוג, כפי שכבר ראינו, שיהיה מושקע ככזה, כאשר הסיפוק הממשי, שננטש, מהווה את מטרתו-סיבתו. ההדחקה היא תהליך הכרוך תמיד בהבניה כלכלית.

כפי שאנו עומדים להיווכח, הארוטיות הנשית מצונזרת יותר ומודחקת פחות מזו של הגבר. היא נענית פחות לאיזשהו "לְהַאֲבֵד", כמטרה של הייצוג הלא-מודע. הדחפים, אשר האסכולה האנגלית הראתה את כוחם השופע, תוחמים מקום או "יבשת", שאפשר לכנותה "אפלה", כל עוד היא נמצאת מנותקת מן הכלכלה הסמלית, דהיינו מהווה מושא לדחייה (forclusion).

הבה נראה מהם התהליכים הגורמים לשימור הנשיות "מחוץ להדחקה" במצבה הפראי, כביכול. התהליך הראשון, השייך לתחום החברתי, נוגע להיעדר האיסורים: הבת נתונה פחות מן הבן לאיומים ולהגנות המטילים עונשים על האוננות. האוננות נענית בשתיקה, מה גם שהיא פחות ניתנת לצפייה. פרנסואז דולטו¹⁷ הראתה כי הבת, האישה, יכולות, בחסות האינטימיות שלהן, לחוות מיניות "מוגנת". יש המדברים בהקשר זה על חרדת האונס, על חרדת החדירה, אך אינם מדגישים כי, למרות הכול, במציאות, הבת נתקלת בסכנות מועטות מסוג זה. לעומת זאת, האנטומיה של הבן חושפת אותו מוקדם מאוד להבנה כי אין הוא אדון: לא לביטוי האיווי שלו ולא לגודל הנאותיו. הוא מתנסה בסיכון, אך גם בחוק, עם איבר המין שלו: הגוף שלו עצמו מקבל ערך של מטרה [לייצוג].

בכל הקשור לסירוס, העמדה של הגבר שונה אפוא מזו של האישה, אשר מיניותה יכולה להישאר מחוץ לכל הדחקה. היה ונוצרו נסיבות לכך, או אז המטרה-סיבה לסירוס נמצאת מותקת מבחינת האישה: היא מורכבת מן המיניות של המין האחר ומן האיווי לאיבר המין האחר, לרוב זה של האב, ומאוחר יותר של בן הזוג. זה מה שאפשר לגרנוף

(Grannof) ולפרייה (Perrier) להצביע על "הרגישות הנשית המופלגת לכל גלגולי הסירוס של הגבר".¹⁸

תהליכים אחרים, שכבר אינם שייכים לתחום החברתי אלא לתחום הדחפים, משמרים את המיניות הנשית מחוץ לכלכלת הייצוג. מדובר בהשתרגות הדחפים האוראליים-אנאליים עם ההנאה הווגינאלית. ג'ונס, קליין ודולטו הדגישו את העובדה שהחוויות הארכאיות שיש לבת מהנרתיק מתארגנות על פי סכמות אוראליות-אנאליות מוכנות מראש. אפשר לומר, בדרך קיצונית, כי המיניות המוקדמת "סובבת" סביב פתח אחד ויחיד, איבר עיכול שהוא גם איבר וגינאלי, פתח השואף לקלוט, לנכס, לטרוף עד בלי די. אנו מוצאים כאן שוב את התמה של הקונצנטריות, התמה שחילצו מחברי מחקרים חדשים.

אם איבר-חור זה שאינו יודע שבעה עומד במרכזה של המיניות המוקדמת, אם הוא מארגן כל תנועה נפשית על פי סכמות מעגליות וסגורות, הרי הוא מערער את הזיקה של האישה אל הסירוס ואל החוק: לקלוט, לקחת, להכיל – משמעות כל אלה היא לצמצם את העולם ל"חוקים" הדחפיים הקדמוניים ביותר. זוהי תנועה המנוגדת לתנועה שמניח הסירוס, שבו ההתענגות של הגוף אובדת "למען" שיח שהוא אחר.

לא אטיל כאן ספק באמתות התצפיות הקליניות שנעשו על ידי האסכולה האנגלית: כל התנסות באנליזה של ילדים מאששת את מוקדמות ה"הכרה" של הנרתיק. באופן כללי יותר, נכונה האמירה שהילדה הקטנה מתנסה במיניותה משלב מוקדם מאוד. אך יש להדגיש בה בעת כי מוקדמות כזו לא רק שאינה מעודדת "הבשלה" אפשרית, אלא היא מעמידה מכשול בפניה, מאחר שהיא משמרת את הארוטיות מחוץ לייצוג המסרס.

המועקה והיחס לגוף

סדרת תהליכים נוספת, שלישית, מעמידה גם היא מכשול בפני ההדחקה: תהליכים אלו נוגעים ליחסה של האישה לגופה, יחס שהוא בה בעת נרקסיסטי וארוטי. שכן, האישה מתענגת על גופה כפי שהייתה מתענגת על גופה של אישה אחרת. כל מאורע מסדר מיני (ההגעה לבגרות מינית, התנסויות ארוטיות, אמהות וכיוצא בזה) מתארע לה, כאילו בא מאחת אחרת: מאורע כזה הוא האקטואליזציה המרתקת של נשיות האישה באשר היא, אך גם, בעיקר, של האם. "להפוך לאישה", "להיות אישה", נראה כאילו כל אלו סוללים את הדרך להתענגות על הגוף פגשיו/או פגמה. ב"אהבה-עצמית" שהיא רוחשת לעצמה, אין האישה מצליחה להבדיל בין הגוף שלה-עצמה ובין הגוף שהיה "האובייקט הראשון".

מוטב היה להצביע בצורה ברורה יותר על הדבר אשר כאן אני רק מרמזת עליו, לאמור, שהממשי של הגוף, השובש צורה בבגרות המינית, הנטען בעצמה, במשקל, בנוכחות, כאובייקט האיווי של המאהב, עושה אקטואליזציה-מחדש לממשי של גוף אחר; הוא מגשים-מחדש את הממשי של גוף אשר בשלבים הראשונים של החיים שימש כמצע של המילים, כמארגן של האיווי; את אותו ממשי אשר בהמשך היה גם החומר של ההדחקה הארכאית. האישה, המשיבה לעצמה את מטרתו-סיבתו הראשונה של הייצוג כגוף (וכן

כפאלוס) אמהי, אינה יכולה עוד להדחיקו או "לאבד" אותו. כמו בטרגדיה, הייצוג נתון לאיום של חורבן. אך ביסוד האיום קיימים תהליכים שונים: אצל אדיפוס, השבתה של מטרה-סיבה זו נבעה מן הגורל, מן האלים; היא נעשתה למדות קיומו של איסור. על האשה, לעומת זאת, דבר אינו נאסר; שום היגד ושום חוק אינם אוסרים עליה להשיב אליה את מטרה-סיבה זו, מאחר שאצלה הממשי הכופה את עצמו, הבא תחת ההדחקה והאיווי, הוא הממשי של הגוף שלה עצמה.

מכאן והלאה, המועקה, הקשורה בנוכחותו של גוף זה, אינה יכולה שלא להיות לוחצת וקבועה. גוף זה שהוא כה קרוב, גוף זה שיש להלבישו, גוף זה הוא אובייקט עודף אשר כדי להסמיל אותו צריך היה "לאבד" אותו, כלומר להדחיקו. מכאן הסימפטומים אשר לעתים קרובות כל כך נוטים לדמות אבדן זה: "אין שום דבר עוד, זה החור, זה הריק..."¹⁹, זהו הלייטמוטיב של כל טיפול נשי, אשר טעות היא להבינו כביטוי של "סירוס" כלשהו. אדרבה, מדובר בהגנה הנוצרת כדי למצוא פתרון לגלגלי הסירוס הסמלי, לאי-מספיקותו.

"הפחד מן הנשיות" הוא רעיון שאנליטיקאים נדרשים אליו לעתים קרובות בקשר למועקה הנשית, במיוחד זו של המתבגרת. פחד זה, כפי שניסינו להראות, אינו נובע רק מפנטזמות האונס, הפריצה... באופן עמוק יותר, זהו פחד מפני הגוף הנשי כאובייקט לא מודחק, בלתי-ניתן-לייצוג. במילים אחרות, הנשיות "אליבא דג'ונס", הנחווית באופן ממשי ובלתי אמצעי, מהווה כתם עיוור בתהליכים הסמליים שפרויד מנתח. שתי טריטוריות הטרוגניות, שאינן עולות בקנה אחד, מתקיימות יחד בתוך הלא-מודע הנשי: הטריטוריה של הייצוג, מצד אחד, והטריטוריה הנשארת בגדר "יבשת אפלה", מצד שני.

ההגנות של נשף המסכות

נדיר שבאנליזה המועקה תבוא לידי ביטוי ככזו. לרוב, היא מסווה את עצמה תחת ההגנות שהיא מייצרת. מטרת ההגנות הללו היא לכונן ייצוג של הסירוס, ייצוג שאינו סמלי אלא דמיוני: הן תכלולנה הדמיה של חֶסֶר ודרכה – הדמיה של אבדן כלשהו. זוהי פעולה קלה, מה גם שהאנטומיה הנשית אכן מציגה חסר – את חסרון הפין. האשה נשארת הפאלוס שלה עצמה, אך דבר זה לא ימנע ממנה מלעטות על עצמה את אותו חֶסֶר, ובכך לאפשר לממד הסירוס להפציע כבמין תמונה המייצרת אשליית עומק (trompe-l'œil).

אופני ההצגה מרובים. היעדר הפין עשוי להוות בסיס לשתיקה כמו גם לגנדרנות צעקנית. אפשר להפוך אותו למודל של התנסויות ארוטיות, מיסטיות, נירוטיות. הסירוב האנורקטי למזון, למשל, מיטיב להראות את האיווי של אישה לצמצם, לאיין את הבשר שלה עצמה, להתייחס אל גופה כאל אפס. גם המזוכיזם, בפסיביות שלו, באיין-אונים שלו, ב"לא לעשות דבר" שלו, מחקה את החסר. יש טעם במובן זה לחזור לתצפיותיה של הלנה דויטש ולתצפית המופיעה במחקרים מִדְּשִׁים. הסירוס כמלבוש מצוי גם בתחום הבדיון הארוטי, שבו דמותה של O – הפתח (orifice) הנשי – מייצגת את עצמה "באופן כוזב" במטמורפוזות הרצופות שלה.¹⁹

מאחר שמסגרת החיבור הנוכחי אינה מאפשרת להתעכב על מקרים קליניים, אפנה באופן טבעי אל המשוררים, אל מי שהפכו את ה"קולנוע" הנשי לרומן, לסרט.

הבה נחשוב על פליני, יוצר הסרט ג'ולייטה של הרוחות, סרט שעורר מבוכה רבה כל כך, מן הסתם מפני שהעלה אל פני השטח, ובדרך כה מוצלחת, את נוכחות "היבשת האפלה". גיבוב הדברים המטורפים, הנוצות, הכובעים, המבנים המוזרים, הברוקיים, הניצבים כסמלי חרש, מתוך כל אלה מתחוויר ממד של הנשיות, אשר לאקאן מכנה אותו "נשף מסכות" (מונח ששאל מג'ואן ריבייר²⁰). אך יש לשים לב כי תכליתו של נשף מסכות כזה היא לא לומר מאום. לא-כלום, ממש כך. וכדי לייצר את הלא-כלום הזה עוטה על עצמה האישה את הגוף שלה עצמה.

הרומנים של מרגריט דיראס מגלים אותו עולם של בהייה ושל שתיקה. אפשר להראות כי שתיקה זו, אין-דיבור זה, מציגים לראווה, תמיד, את הממד הקוסם של החסר הנשי: בין אם דיראס רוצה "לדובב" אותו כזעקה (מודראטו קנטבילה), בין אם כ"מוזיקה". אזכיר בעניין זה רק את מה שנאמר בשב"י הקסם של לולו. שטיין: "זו היתה מילת-חסר, מילת חור [...] אי-אפשר היה לומר אותה אבל אפשר היה לגרום לה שתהדהד".²¹

כך, אם כן, איבר המין של האישה, איבר וג'ינאלי-אוראלי המהווה מכשול לסירוס, הוא בה בעת מי שמייצג "באופן כוזב" את הסירוס באפקטים של דָמָה המעוררים מועקה. מסיבה זו הגבר, מאז ומעולם, מכנה את ההגנות הנשיות ואת נשף המסכות הנשי, הדָע (le mal).

רע זה, האישה אינה מואשמת בתכנונו, אף לא בביצועו, אלא בגילומו. הוא מעורר שערורייה בכל פעם שהאישה "משתמשת" באיבר המין שלה כדי לעקוף את הדיבור ואת החוק, כל אימת שהיא חותרת תחת חוק, תחת דיבור, הנשענים על ארגון של המבט, ארגון גברי ליתר דיוק. הסבל (le Mal) מורגש ככזה, אומר פרויד, כאשר המועקה משתלטת על הילד אל מול גופה המעורטל של אמו. "בשר-חור זה, האם לא בזה הסתכם האיווי שלו?" ברגע הזה, הסמלי (le Symbolique) מתרסק לתוך הממשי (le Réel), אשר האישה, ביחסה אל הלא-כלום – כלומר אל הדבר (la Chose, das Ding) – מאפשרת לראות-לא-לראות אותו. פרויד אומר גם שהפרוורטי אינו יכול לראות את גופה המסורס של אמו. במובן הזה, כל גבר הוא פרוורטי. הוא מתענג מבלי לומר זאת, מבלי להתקרב לזה מדי – שכן אז היה מקבל על עצמו מועקה איומה, או לחלופין את השנאה; הוא מתענג מכלי שני על הדבר שהוא רואה-לא-רואה בסמיכות לאישה. בה בעת, הוא מעמיד פנים כאילו אינו מבין שיחס זה שיש לה עם הדבר הוא יחס שעבר עידון. הרע הזה, הסבל, הוא דבר שיש להדחיקו.

סרט כמו *Dies Irae* (יום הזעם) חושף את כל ה"הגנות" הגבריות מפני הנשיות ואת היחס הישיר שמקיימת האישה עם ההתענגות. הגבר מבועת מן האיום של הנשיות על ההדחקה "שלו". כדי להרגיע אותו, כדי לשכנע אותו, האישה מתקדמת עוד ועוד בדרך שהיא דרכה: היא מסבירה את עצמה, היא רוצה לומר את האמת, אך אינה מבינה שהשיח שלה יהיה בלתי קביל. שכן, לומר הכול, כלומר לעבור על חוק ההדחקה, זה בדיוק מה שמזהם את האמת היקרה ביותר והופך אותה לחשודה, לנתעבת ולמגונה. מכאן הצנזורה הגברית:

התסכולים, האיסורים, הבוז הרובץ על האישה זה מאות בשנים, כל אלה יכולים להיות אבסורדיים, שרירותיים, אין זה משנה כלל. העיקר טמון במעשה הכופה אל נכון ויתור על ההתענגות. אוֹ-אז יכולה להיפסק השערורייה: איבר המין הנשי מאשר את הסירוס הסמלי.

האנליטיקאי אינו יכול מצדו להגדיר את הסירוס הנשי כִּאֲפֶקט טהור של אילוציו. אם האישה הנורוטיית, ההיסטרית, היא זו שאינה מפסיקה לרצות להיות איבר המין שלה, האם, בדרך הפוכה, האישה ה"בוגרת" אינה זו המִבְנֶה מחדש את המיניות בשדה החורג מאיבר המין? עקרון הליבידו האחד, הגברי, שפריד טוען לו, עשוי להתבהר מתוך "אקס־טריטוריאליזם" זו.

ב. התענגות ועידון

1. העידון הנשי: השערות

הבה נתחיל שוב מדוגמה השאולה מן הספרות. דיוקנאות הנשים שרושם פייר קלוסובסקי נענים בקלות לפרשנות קלינית. אכן, אפשר לתהות על התכונות הגבריות (האנטומיות והנפשיות) שהמחבר מעניק לגיבורות שלו ולהעלות על הדעת פרוורסיה כלשהי. אפשר גם לראות בכל האבזור הזה מין משל שבו מצטייר טיפוס של נשיות מוגמרת: האישה ה"אמתית", האישה ה"אשה", תצויר כמי ש"שכחה" את נשיותה, כמי שמפקידה את ההתענגות ואת הייצוג בידיו של אחר. מסיבה זו, רוברט, הגיבורה של קלוסובסקי, אינה יכולה בשום פנים ואופן לדבר על עצמה, על הגוף שלה, על "הדיבור שהוא כומס"²². על אחר מוטלת המשימה לדבר את שיח הנשיות שלה באהבה ו(או) ברומן.

למעשה, "שכחה" זו מאפשרת להנביע תיאור של כלכלת איווי שנייה, כלכלה אשר המטרה־סיבה שלה אחרת. אין היא נוגעת עוד לפין, אף לא למיניות הגברית, אלא לנשיות המוקדמת: זו הופכת למושא ההדחקה. לביטול זה של ההשקעה במיניות "אליבא דג'ונס" מתאימים שלב אחד או יותר של חביון, שבהם הילדה, האישה, מתנתקות מהגוף שלהן ומן ההנאות שהיו מקושרות עמו. לכן, תקופות של פריג'ידיות יכולות לעתים קרובות להיחשב באנליזה כסימן למעבר: הן מציינות את הרגע שבו הפציינטית חדלה מלהשקיע בסכמות הווינאליות־אוראליות אשר היו עד אז היחידות שבכוחן לאפשר גישה להנאה הארוטית.

הקפיצה המכרעת שבאמצעותה הלא־מודע הנשי משתנה נעוצה פחות בהחלפת אובייקט האהבה²³ ויותר בהחלפת הנציג הלא־מודע. את הנציגים ה"קונצנטריים" הראשונים מחליפים נציגים אחרים, פאליים־גבריים. החוק והאידיאלים של האב, המהוברים בשיח שלו, מכוננים את הנציגים החדשים, שבכוחם למלא את מקום המודלים־ייצוגיים הארכאיים (תסביך אדיפוס נשי).

עלינו לשים לב לכך שהחלפה זו אינה מקפחת את האישה מן הפין שמעולם לא היה לה, אלא שוללת ממנה את מובנה של המיניות המוקדמת. קיימת שכחה או אף הדחקה של הנשיות, ושכחה זו מכוננת את הסירוס הסמלי של האישה.

למען הבהר את הדברים, אציג בצורה סכמטית את ההשערה שהעליתי זה עתה בנוגע לכלכלה הנשית הלא־מודעת:

המטרה־סיבה	הנציג	היחס אל ההתענגות	
המיניות הגברית (פאלוצנטריזם)	פתח וג'נאלי־אוראלי (קונצנטריות)	מועקה	כלכלה א' (עפ"י ג'ונס)
המיניות המוקדמת (קונצנטריות)	סדר המסמן (פאלוצנטריזם)	עידון	כלכלה ב' (עפ"י פרויד)

סכמה זו מזמינה שלוש הערות:

1. אפשר לראות כי ציריה העיקריים של הכלכלה הנשית, הפאלוצנטריזם והקונצנטריות, חוזרים תמיד לג'ונס ולפרויד, אך פועלים במהופך.
2. הבחנה כה חדה בין שני צירים אלו אינה נצפית בקליניקה. שתי הצורות מתקיימות במקביל, עם עדיפות (זמנית או קבועה) לאחת מהן.
3. בסכמה זו אני משלבת לראשונה את מושג העידון. אם יעלה בידי להראות כי בכלכלה מטיפוס ב', כל יחס אל ההתענגות, לרבות ההנאה המינית, הוא יחס מסדר של עידון, אזי לא רק שיתבהר ממד ייחודי של המיניות הנשית, אלא שאפשר יהיה גם להימנע מפירוש מוטעה של העידון – זה הרואה בו מעבר מן המיני אל הלא־מיני.

2. עידון ומטפורה

בטיפול האנליטי, וליתר דיוק בהעברה (transfert) (כלומר, מכלול המודיפיקציות הלא־מודעות שנוצרות בעקבות ביטוי של השיח על ספת האנליטיקאי), קורה שממד ההנאה מפציע.

במחקרים חדשים מתארת מ' טורוק את התגלותו: כאשר אחת הפציינטיות שלי, כך היא מספרת לנו, "הבינה" פירוש, כלומר ברגע שבו הוסרה עכבה, היה הדבר מלווה לעתים תכופות בסימן של מעבר משחרר: הפציינטית חלמה, ובחלומה חוותה אורגזמה (רצוף לכך תיאור של אחד החלומות הללו).²⁴

מ' טורוק מדגישה את העובדה שהופעתה של הנאה מתרחשת כאשר מתגבש ייצוג חדש. בכך היא למעשה אומרת את העיקר שיש לומר על הנאה זו. בניגוד למה שאפשר היה לחשוב, הנאה זו אינה מבוססת על הסרת העכבה, כלומר על שחרור של מתח שהיה עצור

זמן רב מדי. הנאה זו אינה מתגלמת בקלישאה של "ביטול ההדחקה" ("défolement"); אדרבה, היא מפציעה בעקבות כינונם של ייצוגים חדשים. עלינו לשים לב לכך שייצוגים אלו נאמרו בתחילה על ידי האחר, על ידי האנליטיקאי, אשר במעשה הפירוש הוא מְהַבֵּר מילולית דבר־מה ממיניות שנשמרה עד אז במצבה הפראי, ב"אפלה".

ההנאה, אפוא, נובעת כאן מהדיבור של האחר. ליתר דיוק, היא טמונה בהופעתו של שיח מְבִנָה. שכן, מהות הטיפול באישה אינה להפוך את המיניות ל"מודעת יותר" או לפרש אותה, לפחות במובן המוענק למונח זה בדרך כלל. הדיבור של האנליטיקאי מקבל פונקציה שונה לגמרי. אין הוא מסביר עוד אלא מְבִנָה, וזאת מעצם היותו מהוּבָּר. דיבור זה מארגן באופן מילולי ייצוג של הסירוס, ובכך הוא כביכול מעביר את המיניות לתוך שיח. פירוש מסוג זה פועל אפוא כהדחקה, לפחות בהוראה הניתנת למונח זה כאן.

הפירוש, כאשר מבינים אותו בצורה זו, מאפשר אולי לזהות טוב יותר פונקציה מסוימת – תרבותית, חברתית – של הפסיכואנליזה. התאוריה הפרוידיאנית של המיניות נוצרה בקשר לנשים ולנשיות. יש מקום לתהות אם הפסיכואנליזה לא נוסחה במטרה להדחיק (במובן של ליצור ייצוג סמלי) את הנשיות. אפשר גם להבין את האמירות המתחמקות של פרויד ביחס לג'ונס: האם הניסיונות "לדובב" את הנשיות לא היו צפויים להעמיד בסכנה את ההדחקה שפרויד השכיל לבצע?

הבה נחזור אל הדוגמה שלנו: איזו הנאה עשויה לצמוח מן העובדה שברגע הפירוש נוצרת הדחקה? עלינו להבחין תחילה שהפירוש, באופן שאני מנתחת אותו כאן, קשור פחות במתן הסברים או הערות וקשור יותר בהיבור. גם כאן יש לשים את הדגש על צורתן של המילים: מסמנים אחדים שאומר האנליטיקאי ואשר מתייחסים על כן בהכרח לאיווי שלו ולהקשבה שלו, נאמרים בקשר לפנטזמה של האנליזה. מילים אלו הן אחרות: השיח של האנליטיקאי אינו שיח משתקף, אלא אחר. ככזה, הוא אינו ראי לשיח של הפציינט, אלא מטפורה לשיח זה. ומטפורה היא בדיוק מה שבכוחו לגרום להנאה.

פרויד ולאחר מכן לאקאן ניתחו את הגורמים להנאה זו, בקשר לבדיחה (mot d'esprit, Witz). אנשים צוחקים כאשר הם מבינים שהמילים אומרות טקסט אחר מזה שהם חשבו שהן אומרות. וההנאה נעשית אף מוגברת יותר אם האחר צוחק, אם אי־ההבנה מתרחשת במשלב נוסף. מהו כאן תפקידו של טקסט אחר זה, מה תפקידה של אוזן אחרת זו? תפקידם להחליף את הטקסט, את ההקשבה הקודמים, כלומר לייצר מטפורה. ההנאה מופיעה באותו זמן שבו נוצרת מטפורה זו. ההנאה, אומר לאקאן, נעשית מזוהה עם עצם מובנה של מטפורה זו.²⁵

ומה מהווה אפוא את המובן (sens) הזה, המשולל משמעות (signification)? אנו יכולים להגדירו כקנה מידה ל"חלל" הריק שנוצר בהדחקה. המטפורה, המתייצבת כמה שאינו מה שנאמר, כורה את החלל הזה ומצביעה עליו. ההנאה מן הבדיחה, אמר פרויד, טמונה בחזרת המודחק. אך האין מהותה דווקא בהפעלת ממד ההדחקה בתוך הטקסט עצמו?

על הנאה זו מן הבדיחה אפשר לדבר בקשר לכל עידון. שכן, פעולה זו מהותה ביצירת חלוקות חדשות ובפתיחת חללים בחומר אשר לו היא מבצעת טרנספורמציה. בהעברה, הופיעה האורגזמה של הפציינטית כהיענות לפירוש. האם לא יהיה זה נכון שנייצג אותה כמעין חלון אורור שנפער לו פתאום, מכוח המטפורה, בין שני מסמנים?

האורגזמה, כמוה כפרץ של צחוק, מעידה על מובנו – חסר המשמעות – של הדיבור של האנליטיקאי. עתה יש למצוא ממד זה של ה"שנייה" ("esprit") בהנאה ובהתענגות.

3. הנאה והתענגות

טיבה של הנאת האהבה הנשית רחוק מאוד מלהיות אחד, וגם האפקטים שלה רבים ושונים. המקומות המושקעים בגוף, עצמותיה השונות של ההנאה ומוצאה (אורגזמה או לא), כל אלו מכוננים מגוון רחב של הנאות; מגוון זה קשור גם באפקטים השונים שלהן: יחס מיני "מוצלח" יכול להביא להרגעה או למועקה. עלינו גם לזכור שפריג'דיות אינה מחייבת הכרעה בעד נירוזזה; וכן, להפך, שיש פסיכוטיות, "ילדות מגודלות", החוות אורגזמות וגיאוליות רבות-עצמה.²⁶

כיצד אפשר אם כן להתמצא בתוך השפע והביזאריות של הנאות אלו, בתוך הפרדוקסים שהן מציגות? אולי בכך שניצמד פחות למגוון הצורות והעצמות, ויותר לפונקציה שלהן בכלכלה הנפשית. גם כאן אבחין בין שני סוגים של הנאה מינית: הנאה מינית מסוג מוקדם והנאה מינית מעודנת.

את הראשונה גילינו זה עתה כאפקט של ההתנסויות המיניות הארכאיות. הנאה זו, גם אם היא נוצרת בהתנסות זוגית, גם אם יש לה הסממנים החיצוניים של המיניות הבוגרת, אין בה אלא אקטואליזציה מחדש של התענגות האישה מעצמה, התענגות שהנאה זו מביאה לשיאה באורגזמה.²⁷ בהנאה מסוג זה, המבט של האחר, האיווי שלו, מחזקים עוד יותר את היחס הארטי [של האישה] אל המין של עצמה. מכאן המועקה הצצה לפני האקט המיני ואחריו.

לעומת זאת, מבחינת האפקטים שלה, יכולה ההנאה להיות בעלת איכות מְבִנָה. אותה "גאונות", אותה השראה שהאישה מגלה לאחר מעשה האהבה, מעידות על התרחשות של מאורע מסדר לא מודע, מאורע שאפשר לתפוס מרחק מסוים ביחס ליבשת האפלה.

"הנאה שעברה עידון" היא השם שאשתמש בו לציון הנאה שצורותיה זהות לצורותיה של הנאת העריות, ואף על פי כן היא מותנית בגישה של האישה לסמלי ומחזקת גישה זו. הנאה זו כבר אינה מופקת מן הנשיות ככזו, אלא מן המסמן, וליתר דיוק מן ההדחקה שהוא מפעיל: מסיבה זו אפשר לזהות אותה עם ההנאה מן הבדיחה.

טרנספורמציה כזו של ההנאה הולכת יד ביד עם התמורה שהוצגה, באופן סכמטי, כמעבר מן הכלכלה מטיפוס א' לכלכלה מטיפוס ב'. זו האחרונה הצריכה שכחה של הנשיות המוקדמת, מצד אחד, והעמדת נציג חדש, מסמן חדש, של הסירוס, מצד שני. דומה כי

האקט המיני שעבר עידון מהווה, אצל האישה, את אחד מאופני ההעמדה של כלכלה מטיפוס א', שבה:

- (1) המסמן מקבל מוחשות (s'actualiserait) בקצב ובהישנות המחזורית של הפין.
- (2) העניין העומד על הפרק הוא הדחפים הנשיים המודחקים,²⁸ הבלתי נפרדים מן הפין עצמו.
- (3) ההנאה היא מובנה של המטפורה שבאמצעותה הפין "מדחיק" את הגוף, את המיניות הנשית.

אומר זאת בצורה ברורה יותר: הפין, תנועתו הסירווגית והקצובה, מחוות האהבה – על כל אלו אפשר לומר כי הם מייצרים את הצורה הבסיסית ביותר, הטהורה ביותר, של ההיבור המסמני. ההיבור של סדרה של תנועות היוצרות רצף. כל זה מתפתח למקצבים מרובים ועשירים יותר, ההתענגות חדה וקשה יותר, דווקא מפני שהאובייקט המשמש לה כלי – הפין – הוא כמעט לא-כלום.

פרדוקס: הפין מענג מפני שהוא מגלם סופיות. העידון גורר תמיד דה-אידאליזציה. דרוש כי המסמן הפאלי, המנותק מן הייצוגים העל-אנניים,²⁹ הסובבים סביב הפאלוס הדמיוני, יוכל לקבל ממשות חומרית כאובייקט מעוט-מובן.³⁰

מעבר זה, המושהה לרוב בזמן הילדות, מתרחש בגיל המבוגר לאחר ההתנסויות המיניות הראשונות. האם יש מקום לדבר על תהליכים לא מודעים? החיים, ועמם גם אתיקה מסוימת, הם אלו הנושאים באחריות לעבודה זו, אפילו אם היא מתבצעת על קרקע שהוכשרה לה אך במעט. ככל שהאידאליזציה-של-התאהבות היא מושא לאבל, ככל שמה שפועל יותר הוא ממד הנתינה, הפין, בעצם האין-משמעות שלו, יכול לעשות אובייקטיבציה ל"קשיי הַיִּוֵּת" של הזוג, במקום שבו חלק של ההתענגות אובד. לכן, הוא אינו יכול עוד להיות נפרד מן החומר של התענגות נשית ארכאית זו שעליה נעשה ויתור. במוצקותו, הוא מעניק לה גוף ככזו שאבדה, וברגע אחד הוא מחזיר אותה עשרות מונים גדולה יותר. שכן, הוא פורש התענגות זו למידתה של השכחה, וזו – אין-סופית.

כן, האתיקה אינה ניתנת להפרדה מיחס "מסוים" אל ההתענגות. הדה-אידאליזציה שהיא טומנת בחובה יכולה רק היא לאפשר לשני מרחבים מובחנים והטרוגניים לגמרי לחפוף ולהיקשר זה לזה, מדי פעם. החושניות הקשורה בשאיבה של כל הגוף לתוך מרחב אחר לחלוטין, ועל כן אין-סופי, אינה יכולה להיות מוסברת רק כאפקט החישה של חלל הנרתיק. היא מרמזת על כך שחלל זה מעמיק מכוח ההדחקה, כלומר מכוחה של פעולה סמלית.

לכן, ההנאה לא רק שאינה מצטמצמת לגרייה של איבר, אדרבה היא מעבירה את האישה לשדה המסמן. ההנאה המעודנת, כמוה כחלום וכהיפנוזה, כמוה כמעשה השירה, מציינת רגע שבו הייצוג הלא-מודע מקבל ערך מוחלט; במילים אחרות, רגע שבו אקט ההיבור מהווה כשלעצמו את מובנו של השיח. מובן של לא-כלום. בסלקו כל משמעות, הוא משתלט על האישה, שובה אותה במהלכו ובקצב שלו.³¹

העברה זו לתוך המסמן, למעט מקרים יוצאים מן הכלל,³² אינה יכולה להתרחש אצל הגבר באופן אלים ורדיקלי כל כך. אכן, כיצד יכול הגבר להפקיר את עצמו לדבר שהוא שולט בו, לדבר שהוא משתמש בו כדי לענג? יתרה מכך, מהלך זה כרוך בסיכון – הסיכון של ירידת הזקפה (détumescence)³³ – וכן בסחרחורת ובמועקה שמעוררת המוחלטות של התביעה הנשית: בשעת האהבה, האישה מצפה מן הפין לכול והיא מקבלת ממנו הכול.

אם שוב אין אנו בוחנים את הזמן של ההנאה, במובנה המובהק, אלא את הזמן של האורגזמה, זו שהאנליטיקאי מציין לרוב בשם "התענגות", אזי יש לערוך הבחנה נוספת בין ההתענגות מטיפוס א' לאורגזמה הנוצרת בכלכלה מעודנת. בהתענגות מטיפוס א', שקיעת ההנאה נתקלה במבוי סתום, מאחר שהאישה מצאה את עצמה שוב חסרת יכולת לשמר את הכלכלה הלא-מודעת. צורה זו של אורגזמה עיכבה בעד האין-משמעות של ההנאה, ובכך חסמה את הגישה אל הסמלי. לעומת זאת, העידון מעביר לא רק את ההנאה אלא גם את האורגזמה לתוך המטפורה. המטפורה, המשולהבת בתהליך בלתי פוסק של היווצרות מחדש, בשעת ההנאה, מטפורה זו מתפוצצת. היא פולצת, בכפל המובנים שאפשר להעניק למונח זה: התלקחות והתגלות. נסיקת ההנאה ושיאה באורגזמה מהווים אפוא רצף: האחת מביאה את המסמן לדרגת ההתלהטות המרבית שלו; האחרת מציינת את הרגע שבו השיח, המתפוצץ תחת אפקט הכוח שלו עצמו, סופו שהוא שובר את עצמו, מפרק את עצמו. הוא אינו עוד לא-כלום.

שובר את עצמו, מפרק את עצמו, במילים אחרות, מתהבר בעצמו מתוך מובן החומק לעד. האורגזמה בשיח מובילה אותנו אל הנקודה שבה יש להגדיר את ההתענגות הנשית ככתיבה. אל הנקודה שבה צריך להתגלות כי התענגות זו והטקסט הספרותי (הנכתב גם הוא כאורגזמה המיוצרת בתוך השיח פנימה) הם שניהם התוצאה של רצח המסמן, רצח שהוא עצמו אחד.

האם לא מסיבה זו מוצגת הכתיבה – אצל ז'ורז' בטאי (Bataille), אצל אלפרד ז'ארי (Jarry), אצל אדמונד ז'אבס (Jabès) – כהתענגות של אישה? האם מה שכתבה זו כותבת הוא השם?

הערות

- 1 בעניין זה ראו בפרט: זיגמונד פרויד, "שלוש מסות על התיאוריה של המיניות" (1905), מיניות ואהבה, מגרמנית: דוד זינגר, תל-אביב: עם עובד, 2002, עמ' 65–66; זיגמונד פרויד, "מבוא לפסיכואנליזה – סדרה חדשה של הרצאות" (1933), תרבות בלא נחות ומסות אחרות, מגרמנית: אריה בר, תל-אביב: דביר, 1988, עמ' 272–276; Zigmund Freud, "The Dissolution of the Oedipus Complex" (1924), *Standard Edition*, XIX, pp. 173–182, על המיניות הנשית" (1931), מיניות ואהבה, מגרמנית: אדם טננבאום, תל-אביב: עם עובד, 2002, עמ' 200–212 (חלק מן הכתבים שאליהם מפנה המחברת תורגמו לעברית. במקרים אלו, הובא מראה המקום מן התרגום לעברית. במקרים אחרים הובא הנוסח האנגלי [המתרגם]).

- Ernest Jones, "The Early Development of Female Sexuality", *The International Journal of Psychoanalysis* 8 (1927), pp. 459-472; Ernest Jones, "The Phallic Phase", *The International Journal of Psychoanalysis* 14 (1933), pp. 1-33; Ernest Jones, "Early Female Sexuality", *The International Journal of Psychoanalysis* 16 (1935), pp. 263-273 2
- Janine Chasseguet-Smirgel, Catherine J. Luquet-Parat, Bela Grunberger, Joyce McDougall, Maria Torok and C. David, *Recherches psychanalytiques nouvelles; sur la sexualité féminine*, Paris: Payot, 1964; Maria Torok, "signification de l'envie de phallus chez la femme", *Recherches psychanalytiques nouvelles*, p. 184 3
- האנגלי של *Recherches psychanalytiques nouvelles; sur la sexualité féminine* Janine Chasseguet-Smirgel, Catherine J. Luquet-Parat, Bela Grunberger, Joyce McDougall, Maria Torok and C. David, *Female Sexuality; New Psychoanalytic Views*, Foreword by Frederic Wyatt, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1970. 4
- Torok, שם, עמ' 186. 5
- שם, שם. 6
- שם, עמ' 65-90. 7
- על הפאלוצנטריזם ומולדיות האיווי ראו Jones, "The Phallic Phase" (הערה 2 לעיל). מאמר זה מעבד ומשכלל בצורה קפדנית, על בסיס התאוריה הלאקאניאנית, את העמדות התאורטיות של פרויד ושל ג'ונס ביחס לנשיות. 8
- Bela Grunberger, *Recherches psychanalytiques nouvelles*, P. 103 9
- Catherine J. Luquet-Parat, "Le changement d'objet", *Recherches psychanalytiques nouvelles*, pp. 124-125 10
- Torok, הערה 3 לעיל, עמ' 191. 11
- Grunberger, הערה 8 לעיל, עמ' 103 (ההדגשה של מונטרלה, המתרגם). 12
- Recherches psychanalytiques nouvelles*, p. 67 13
- "מתהברים", מלשון "הברה". פועל זה משמש בשיח הלאקאניאני כתרגום של הפועל הצרפתי atriculer, שפירושו להגות את ההברות בהטעמה, לנסח, אך גם לחבר חלק לחלק (המתרגם). 14
- ראו: זיגמונד פרויד, "ההדחקה" (1915), מעבר לעקרון העונג ומסות אחרות, מגרמנית: חיים איזק, תל-אביב: דביר, 1988, עמ' 53-61; "הלא-מודע" (1915), שם, עמ' 62-88. 15
- לא תמיד עורכים הבחנה זו. שני תהליכים אלו מצוינים לרוב באמצעות המונח "הדחקה" (ראשונית ושניונית). 16
- האות הגדולה והמודגשת מהווה תרגום לשימוש שעושה לאקאן בכתביו באותיות גדולות (le Sujet, l'Autre) המוצבות בראש מילים מסוימות, ולא דווקא בתחילת המשפט, כמקובל (המתרגם). 17
- Françoise Dolto, "La libido génitale et son destin féminin", *La psychanalyse* VII (1964) 18
- Wladimir Granoff et François Perrier, "Le problème de la perversion chez la femme et les idéaux féminins", *La psychanalyse* VII (1964), pp. 141-199. למאמר זה חשיבות עליונה למחקר תאורטי על המיניות הנשית.

- 19 ראו פולין ריאז', סיפוריה של O, מצרפתית: משה רון, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, [1954] 1999.
- 20 ראו Joan Riviere, "Womanliness as Masquerade", *The International Journal of Psychoanalysis* 9 (1929), pp. 303-313.
- 21 מרגריט דיראס, "ההרחקה", לכתוב; מותו של הטייס האנגלי; שבי הקסם של לול ו. שטיין; סגן הקונסול, מצרפתית: נורית פלד-אלחנן, ירושלים: כרמל, [1964] 2004, עמ' 81.
- 22 Pierre Klossowski, *Les lois de l'hospitalité*, Paris: Gallimard, 1965, p. 145
- 23 "החלפת האובייקט" הוא כינוי לנטישת אובייקט האהבה הראשון, האם, לטובת האב. בעניין זה ראו: Luquet-Parat, הערה 9 לעיל, עמ' 124 ואילך.
- 24 Torok, הערה 3 לעיל, עמ' 192.
- 25 Jacques Lacan, "L'instance de la lettre dans l'inconscient", ראו: Jacques Lacan, "The agency of (באנגלית: *Écrits*, Paris: Seuil, 1966, pp. 493-528 The Letter in the Unconscious or Reason Since Freud", *Écrits: A Selection*, Alan Sheridan [trans.], New York and London: W.W. Norton, 1977, pp. 146-177; Lacan, *Écrits*, Bruce Fink [trans.], New York: W.W. Norton, 2006); Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre V. Les formations de L'inconscient 1957-1958*, Paris: Seuil, 1998. בעניין ההנאה, ראו: Jacques Lacan, "Propos directives pour un congrès sur la sexualité féminine", *Écrits*, Paris: Seuil, 1966, pp. 725-736 (באנגלית: Jacques Lacan, "Guiding Remarks for a Congress on Feminine Sexuality", *Feminine Sexuality: Jacques Lacan and Ecole Freudienne*, Jacqueline Rose [trans.], London: (Macmillan, 1982, pp. 86-98.
- 26 ראו Dolto, הערה 17 לעיל.
- 27 ראו Piera Aulagnier, *Le désir et la perversion*, Paris: Seuil, 1967
- 28 דחפים המודחקים במהלך ההתנסויות האדיפאליות הקורמות, אך גם *בזווה (présent)*, מעצם *הנוכחות ההווית (présence)* של הפין.
- 29 במקור הצרפתי מופיע הביטוי "sur-moi", מלשון sur-moi, המתורגם לעברית כ"על-אני" (super-ego) (המתרגם).
- 30 פסקה זו והפסקה הבאה אחריה נוספו ב-1976. מטרתן הייתה לסלק אי-הבנה. קשירת ההתענגות לפעולה של עידון ולהפעלת ה"מסמן" יכולה להתפרש כ"אידיאליזציה נואשת" (C. David)... עבור מי שעושה אידיאליזציה למסמן. "והלוא כך הייתה האישה מתענגת ממעשה הפלא של רוח הקודש!", הטיח בי אחד, באמירה שאני נוטה להחשיב דווקא כהומאז' – לא מכיוון מן הסתם. לעצם העניין: ובכן, זה קורה!
- 31 אם בשעת האורגזמה מזדהה האישה לחלוטין עם ייצוג לא מודע, המהובר על ידי האחר, האין היא שבה ונמצאת אז בדיוק באותה סיטואציה ארכאית שבה הייצוג האמהי היה המארגן היחיד של הפנטזמה? האם לפיכך האורגזמה אינה תהליך "רגסיבי" עבורה? התשובה יכולה הייתה להיות חיובית בכל הנוגע לאורגזמות מטיפוס פסיכוטי או נירוטי (היסטריות "כבדות"). במקרים אלו, ההנאה ואורגזמה אינן אחרות מאשר הביטוי, בין השאר, של מעין *אחיזה ישירה* של שיח האחר באישה. לעומת זאת, עבור האישה המקבלת על עצמה את הסירוס שלה, יחס זה הנו *בלתי ישיר*: הוא עובר דרך המטפורה (האבהית) של השיח האמהי, מטפורה אשר, כפי שכבר ראינו, מניחה כלכלה של האיווי אשר האישה מערכת בה את עצמה.

- 32 למעט במקרים של הומוסקסואליות בפועל. אף על פי כן, יש להישמר מלהעמיד הבחנה חותכת בין המיניות של הגבר לזו של האישה. לא אעלה כאן מחדש את שאלת הדו-מיניות בכללותה; אציין רק שכל סובייקט אנושי מושקע כִּאֲוִבִּיקֵט וּכְתוּצָר של אמו: הוא היה "חלק" מגוף האם. גם בקשר לגוף הגברי ולהשקעה הלא־מודעת אפשר היה לדבר אפוא על "נשיות" המשתמעת מן הנשיות האמהית. האקט המיני אינו בעל איכות מְכַנֶּה עבור הסובייקט הזכר, שכן באקט זה הוא מפעיל את ההדחקה של הנשיות ובכך משכפל פעם אחר פעם את החתך המפריד את הגבר מאמו, תוך שהוא "מחזיר" לה את המיניות של בת זוגו.
- 33 בנוגע לירידת הזקפה, ראו Jacques Lacan, *Séminaire 1967-68*; וכן שני מאמרים מן ה-"*Écrits*" (Paris: Seuil) "La signification du phallus" ו-"Propos directives pour un congrès sur la sexualité féminine". לתרגום לאנגלית ראו: "The signification of the phallus", *Écrits: A Selection*, Alan Sheridan (trans.), New York and London: W.W. Norton, 1977, pp. 281-291; Lacan, "Guiding Remarks for a Congress on Feminine Sexuality" (הערה 25 לעיל).